

סת"ם - מה בין תפילין, ספר תורה ומזוזה

הרמב"ם הגדיר הלכות הכוללות יחדיו את דיני תפילין מזוזה וספר תורה, וכפי שהדגיש קיימים קשרים הלכתיים רבים ביניהם. בפרק א' הרמב"ם מביא עקרונות כללים הנוגעים להלכות אלו¹ ובכלל זה מזכיר מספר הבדלים ביניהם:

הלכה למשה מסיני שיהיו כותבין ספר תורה על הגויל וכותבין במקום השיער, ושיהיו כותבין התפילין על הקלף וכותבין במקום הבשר, ושיהיו כותבין המזוזה על דוכסוסטוס וכותבין במקום השיער, וכל הכותב על הקלף במקום שיער או שכתב בגויל ובדוכסוסטוס במקום בשר פסול.

אף על פי שכך היא הלכה למשה מסיני אם כתב ספר תורה על הקלף כשר, ולא נאמר גויל אלא למעט דוכסוסטוס שאם כתב עליו הספר פסול, וכן אם כתב את המזוזה על הקלף או על הגויל כשר לא אמרו על דוכסוסטוס אלא למצוה. (הלכות ח-ט)

גויל של ספר תורה וקלף של תפילין או של ספר תורה צריך לעבד אותן לשמן ואם עבדן שלא לשמן פסולין, לפיכך אם עבדן הכותי פסולין אף על פי שאמרנו לו לכותי לעבד עור זה לשם הספר או לשם התפילין פסולין, שהכותי על דעת עצמו הוא עושה לא על דעת השוכר אותו, לפיכך כל דבר שצריך מעשה לשמו אם עשהו הכותי פסול, ומזוזה אינה צריכה העבדה לשמה.

הלכה למשה מסיני שאין כותבין ספר תורה ולא מזוזה אלא בשרטוט, אבל תפילין אינן צריכין שרטוט לפי שהן מחופין, ומותר לכתוב תפילין ומזוזה שלא מן הכתב שהכל גורסין פרשיות אלו, אבל ספר תורה אסור לכתוב אפילו אות אחת שלא מן הכתב. (הלכות יא-יב)

בהלכות אלו יש שלושה הבדלים: בנוגע לקלף שעליו כותבים, דין לשמה שלא קיים במזוזה וחובת שרטוט שאינה קיימת בתפילין. לאור הבדלים אלו נבחן את ההבדלים שבין הכתיבות השונות.

שרטוט

אנו מוצאים במקומות שונים בשולחן ערוך את ההלכה שיש צורך לשרטט לפני שכותבים. באו"ח סימן לב מופיע שאין חיוב של שרטוט בתפילין אך ניתן לעשות שרטוט. ביו"ד סימן רפד מובאת מחלוקת הראשונים בנוגע לשרטוט בספר תורה, ובסימן רפח מובא החיוב של שרטוט במזוזה. גם בהלכות גיטין וכתובת יבמין מופיע החובה לשרטט את הכתב לפני תחילת הכתיבה (אבה"ע סימנים קכד, קכה, קסו). למרות שהלכות שרטוט מזכרים פעמים רבות בהלכות שונות, לרוב גם יסודות דינים אלו אינם מוכרים. כאשר התשב"ץ מסכם את תשובתו בענייני שרטוט הוא כותב-

... ואין לשאול מפני מה אין תפילין צריכין שרטוט וג' תיבות באגרת צריכין שרטוט דגמרא היא ולא סברא.

בשורות הבאות ננסה לעמוד על יסודות וסברות ההלכות השונות בעניין זה, ונראה את מחלוקת הראשונים בהבנת משמעות השרטוט.

המקורות בגמרא

בגמרא אנו מוצאים שני מקורות מרכזיים לגבי חובת שרטוט בכתבי הקודש:

... דאמר רב מניומי בר חלקיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: כל מזוזה שאינה משורטטת - פסולה, ורב מניומין בר חלקיה דידיה אמר: שרטוט של מזוזה - הלכה למשה מסיני! תנאי היא; דתנאי, ר' ירמיה אומר משום רבינו: תפילין ומזוזות נכתבות שלא מן הכתב, ואין צריכות שירטוט. והילכתא: תפילין לא בעי שרטוט, ומזוזה בעיא שירטוט. (מנחות לב,ב)

לגבי מזוזה ישנה מחלוקת בגמרא האם יש חובת שרטוט- שיטת ר' ירמיה שתפילין ומזוזה אינם צריכים שרטוט. נראה כי סברתו שלא קוראים מתוך תפילין ומזוזה ולכן אין צורך בשרטוט. מטרת השרטוט היא כדי ליצור שורות ישרות וכך הקריאה תהיה יותר קלה ורהוטה. הגמרא פוסקת כנגד כר' ירמיה- הלכה למשה מסיני שחובה לשרטט במזוזה, ובתפילין אין כלל חובה של

¹ כפי שהרמב"ם נוהג בהלכות שונות שפרק א' מוקדש לעיסוק של כללי ההלכות, כדוגמת הלכות ברכות והלכות שבת.

שרטוט. הגמרא אינה מסבירה מדוע יש חילוק בין תפילין למזוזה, וכן לא מוזכר מה ההלכה לגבי ספר תורה. מקור נוסף של דין שרטוט מופיע בגמרא בגיטין:

אמר רב יוסף: מאן לימא לן דר' אביתר בר סמכא הוא? ועוד, הא איהו דשלה ליה לרב יהודה: בני אדם העולין משם לכאן הן קיימו בעצמן "ויתנו (את) הילד בזונה והילדה מכרו בין וישתו", וכתב ליה בלא שירטוט, וא"ר יצחק: שתיים כותבין, שלש אין כותבין, במתניתא תנא: שלש כותבין, ארבע אין כותבין!... (ו,ב)

הגמרא מספרת על אחד האמוראים שכתב אגרת מארץ ישראל לבבל והוא ציטט בדבריו פסוק מספר יואל. מדברי הגמרא עולה שיש חובה לשרטט גם באגרת, אם כותבים באגרת פסוקים. ישנה מחלוקת האם יש צורך לשרטט אם כותבים שלוש מילים או אם כותבים ארבע מילים, אך בכל משמע מפשט הגמרא שלא מדובר על ספר תורה אלא על מכתב רגיל.²

מקור נוסף שעולה דין שרטוט הוא בפירוש רש"י על הגמרא בסוטה בדף יז,ב. הגמרא אומרת שיש לכתוב את מגילת סוטה כאגרת הואיל והיא נקראת ספר. רש"י מסביר שהכוונה במילה אגרת שיש לכתוב את מגילת הסוטה עם שרטוט, הואיל והלכה למשה מסיני שספרים צריכים שרטוט. תוספות מביאים את דברי ר"ת שמסביר את הגמרא בצורה שונה ומבין את דין כתיבה כספר לגבי התפירות של מגילת סוטה. כפי שנראה מחלוקת זו בין רש"י ור"ת מופיעה במקומות רבים והינה בעל השלכות הלכתיות רחבות.

הגמרא במנחות כותבת שלא עושים שרטוט בתפילין- למה? מהי הסברה שעומדת בבסיס החילוק בין ס"ת ומזוזה מחד ובין תפילין מאידך? סיבת החילוק בעניין זה נובעת מהעובדה שתפילין לא נועדו כלל לקריאה אלא רק ללבישה. טעם זה מופיע בתשובות הגאונים (תשובות רב טורנאי גאון (ברודי) יו"ד סימן רסו):

ומצאתי כתוב בתשובות ר' פלטוי גאון וצוק"ל: כך ראינו דכל דבר של קדושה צריך שרטוט, בין מדר' יצחק בין ממתניתא (גיטין ו ע"ב) בין מדמר זוטרא בין מדמר עוקבא ור' אלעזר, ואפילו לכתוב פסוק אחד בלא שירטוט אסור. אלא תפילין מה טעם אין צריכין שרטוט? מפני שמצויין לקובען ואין צריך לקרות בהם כספרים, אלא מצוה לכורכן ולקומען, לכורכן בשערן ולתופרן בגידין, ונעשין כקמיע ואין רגילין לפותחן ולקרות בהן- לפיכך אין צריכים שרטוט, שהשרטוט לא נאמר אלא משום קריאה.

מטרת השרטוט היא כדי שהקריאה תהיה נוחה והשרטוט יוצר כתב ברור וקריא. התפילין לא נועדו לקריאה, בניגוד לספר תורה שעיקרו לקריאה.³ כעת ניתן להעלות את השאלה מדוע מזוזה צריכה שרטוט- הרי גם במזוזה לא קוראים? ניתן להציע שבעניין זה נחלקו האמוראים בגמרא במנחות, וגם לכן יש הדגשה מיוחדת של שלכה למשה מסיני לגבי מזוזה. כמו כן אנו מוצאים בתשובתו של התשב"ץ⁴ שקוראים במזוזה בניגוד לתפילין:

ומה ששאלת טעם דשרטוט נראה שהוא כדי שיה' הכתב מיושר ומש"ה אמר'י בפ"ב דמגלה מזוזה צריכה שרטוט תפילין א"צ שרטוט משום דמזוזה נבדקת פעם א' בשבוע וכיון שקורין בה תדיר. צריכה שתהיה בכתב מיושר ותפילין כיון שאין נבדקין אין צריכין שרטוט.

בהקשר דין שרטוט בתפילין מצאנו מחלוקת בין הרמב"ם ור"ת.

שיטת הרמב"ם⁵

לפני שנתחיל לעיין בדברי הרמב"ם נקדים הקדמה קצרה. ראינו שיש דיון בגמרא בגיטין האם יש צורך בעשיית שרטוט בכתבת ארבע מילים או אפילו בכתבת שלוש מילים. בה"ג פסק במחלוקת זו כשיטת המשנה שגם שלוש מילים מצריכים שרטוט.

בכתבי הרמב"ם ישנה סתירה בעניין זה: בהלכות ספר תורה (ז,טו) הרמב"ם כותב שבכתבי הקודש ניתן לכתוב שלוש מילים ללא שרטוט. משמע שהרמב"ם פוסק כשיטת ר' יצחק בגמרא שיש צורך בשרטוט רק אם כותב ארבע מילים. אך בהלכות יבום וחליצה (ד,לה) הרמב"ם כותב- "כשכותבים גט יבמין... משרטט מקום הפסוקים, שאסור לכתוב שלש תיבות בלא שרטוט". דברים דומים כתב הרמב"ם בפירוש המשנה לסוטה (ב,ד) שרק אם כותב שתי מילים אין צורך בשרטוט. הפרשנים מתייחסים לסתירה זו, ומצאנו בדבריהם שתי גישות הפוכות- התשב"ץ כותב שיש

² בשיעור השבוע ננסה לתמצת את עיקרי הדברים בנוגע לנושא זה, ולכן לא נוכל להרחיב בכל עניין ולהביא את כל המקורות. ישנם מקורות נוספים לגבי שרטוט בתלמוד הירושלמי ובמסכת סופרים ונעיר על חלקם בהמשך השיעור.

³ בעניין זה ראה בספרו של הגרי"ד סולובייצ'יק בענייני ס"ת"ם (סימן יז בעניין השרטוט) שמביא טעם זה בצורה קצת

שונה.

⁴ שו"ת התשב"ץ ח"א סימן ב.

⁵ בעניין זה ראה את דבריו של הרב נ. רבינוביץ בפירושו יד פשוטה הלכות ספר תורה ז,טו. בהסברנו כאן הלכנו בדרכו העקרונית אך הדברים הובאו בסדר שונה ובמספר שינויים.

לפסוק לחומרא ששלוש מילים חייבים בשרטוט, ולעומתו ר' יהושע הנגיד (מצאצאי הרמב"ם, הובא בקיצור בכס"מ) כותב שרק ארבע מילים חייבים בשרטוט.
בעניין זה אנו יכולים לעקוב אחרי שיטת הרמב"ם לאור תשובתו בנושא:

האחד מהם, שאין לכתוב מן התורה פסוקים פסוקים אלא יכתוב שלוש תיבות לבד ולא יותר.
ואם צריכים אנו להביא ראיה מפסוק, משנים אנו הכתב ונותנים לו צורה אחרת או כותבים
מכל תיבה אות אחת או שתיים... (תשובות הרמב"ם סימן רסח)

הרמב"ם מבדיל בין שני מקרים- 1. כאשר כותבים פסוקים שלמים מן התורה- מותר לכתוב שלוש מילים ללא שרטוט. 2. במקרה שמביאים ראיה מפסוק- הדין חמור יותר ומותר לכתוב שתי מילים ללא שרטוט. המקרה הראשון מכוון לדברי הרמב"ם בהלכות ס"ת שהתנסח בלשון של כתבי הקודש. הדין של שרטוט בספר תורה ובמזוזה זהה וכך לכל כתבי הקודש שעבורם רק ארבע מילים צריכים שרטוט. מטרת השרטוט היא שורות ישרות מדין 'זה אלי ואנוהו' וכדי שהקריאה תהיה נוחה.⁶ מקרה שני של שרטוט זה כאשר מדובר בכתבת אגרת או דרשה שלא ניתן לכנות ככתבי הקודש (כמו מגילת סוטה). במקרה זה הדין חמור יותר ומטרת השרטוט להוות כעין ציטוט בימינו- שידעו שמדובר בפסוק ולא במילים רגילות כמו שאר הכתב.⁷

שיטת ר"ת וחכמי אשכנז⁸

שיטת ר"ת היא שלא עושים שרטוט בספר תורה ולא בתפילין. אך אנו מוצאים מושג חדש בדברי ר"ת שנקרא – שרטוט עליון:

וספר התרומה כתב בסימן קצ"ו תפילין אינן צריכים שרטוט וא"ת הא אמרינן בריש גיטין (ו:) שתיים כותבין בלא שרטוט שלש אין כותבין פירש רבינו יעקב היינו שיטה עליונה או לכל היותר בגליון מארבעה צדין ובאמצע יכתוב הרבה שורות בלא שרטוט וכן כתוב בסמ"ג (עשין כה קז): וצריך לשרטט התפילין ארבעה שרטוטין סביב הגליון אבל אין צריך בין שיטה לשיטה וכן כתב המרדכי...

הבית יוסף מביא את שיטת ראשוני אשכנז שגם במקרים שלא חייבים בשרטוט עושים שרטוט עליון. כוונת המושג היא שעושים שרטוט סביב הדף ומטרתו כעין סימון שמדובר בכתבי הקודש. לפי שיטתם יש שני סוגים שונים של שרטוט: 1. שרטוט בכל שורה שמקורו מדין 'זה אלי ואנוהו'- שתהיה הכתיבה נאה. 2. שרטוט עליון- ליצור מסגרת למה שכתוב שמראה שמדובר בכתבי הקודש ולא במכתב רגיל.

בהקשר זה עלתה שאלה האם יש צורך בשרטוט עבור כל מכתב שאנו מזכירים בו פסוק? כפי שראינו מדברי הגמרא בגיטין משמע שיש צורך בשרטוט אם כותב יותר משלוש מילים, אך כפי שמופיע בב"י חכמי אשכנז הסבירו את הגמרא בצורה שונה. לפי הסברם דברי הגמרא מתייחסים לשרטוט עליון שנאמר רק לגבי כתבי הקודש. בעקבות כך פסיקת שיש צורך בשרטוט רק בפסוק שמובא בדרשה, אך לא מה שנכתב באגרת רגילה. בנוסף לכך מובא להלכה שרק עבור כתב אשורי נאמר דין שרטוט, אך אין חובה אם כתב בכתב אחר.
עקרונות אלו הובאו להלכה בב"י:

וז"ל הרשב"א בתשובה (ח"א סימן ע"ח) מה שאנו רגילים לכתוב באגרת שלומים בלא שרטוט כתב ר"ת שלא נאמרו דברים הללו אלא במי שכותב הפסוק לדרשה וכו' וכן פירשו גם מגדולי רז"ל... וכן כתב הרמב"ן וכתב ועל דא אנא סמיך למיכתב בלא שרטוט וכן עמא דבר עכ"ל: ולענין הלכה מותר לכתוב בלא שרטוט אי מטעמא דהרמב"ן שאף ע"פ שכתב הרא"ש שלא ראה לרבותיו נוהגים כן כדאי הם כל הנך רבוותא לסמוך עליהם... לר"ת כיון דלצחות הוא שרי ולאיןך רבוותא כיון דלאו כתב אשורית הוא שרי: (יו"ד סו"ס רפד)

פסיקת ההלכה עולה בקנה אחד לאור האופי הכפול שראינו לדין שרטוט, ולכן במקרים של אגרת שלום אין כלל בעיה הואיל ולא מדובר בכתבי הקודש ואין חיוב של כתב נאה.
גם בשיטת הרמב"ם אנו מוצאים אופי כפול לחובת שרטוט, אך הטעם השני שונה משיטת ר"ת. לפי ר"ת מטרת השרטוט הינה להראות שמדובר בכתבי הקודש ולעומת זאת לפי הרמב"ם מדובר בשרטוט בדברים שאינם כתבי הקודש והמטרה שיהיה סימון מיוחד לציטוט מפסוק.

⁶ הטעם שבתפילין אין צורך בשרטוט הוא כפי שכתבנו לעיל הואיל ולא עומדים לקריאה.

⁷ הרמב"ם חילק בין הסוגיה במנחות והסוגיה בגיטין: הסוגיה במנחות עוסקת בספר תורה ומזוזה ששם יש צורך בשרטוט שורות. הסוגיה בגיטין דנה בכתבי הקודש באופן כללי וכן באגרות שמצוטטות בהם פסוקים. כתבי הקודש זה גם ספרי לימוד שעוסקים בעניינים תורניים.

⁸ שיטת ר"ת מופיעה במקומות רבים, והמקומות המרכזים שניתן למצוא את שיטת ר"ת וחכמי אשכנז הינם- תוס' על הסוגיה במנחות, גיטין וסוטה; ספר הישר סימן קד; אור זרוע ח"א סימנים תקמג-תקמו; רמב"ן גיטין ו,ב.

האם יש איסור לשרטט בתפלין? שיטה ייחודית מופיעה באו"ז (ח"א סימן תקמג) בשם ר' שמחה שאם שרטט את השורות אז התפלין פסולות. להלכה הבית יוסף פוסק קצת בשונה מגישות אלו:

ומ"ש רבינו ואם ירצה לשרטט הרשות בידו. הוא תמוה בעיני שהרי הספרים הנזכרים כתבו שנקרא הדיוט ואפשר שלמד כן ממה שכתב בספר התרומה... וגם תפלין לא מיקרי הדיוט אם משרטטין כיון שעושה השרטוטין כדי לכתוב ביושר ולא משום חומרא על דבר שלא יכול לבוא לידי איסור עכ"ל. ומשמע ליה דהכי קאמר דלא אמרו בירושלמי הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט אלא כשעושה אותו בדרך חומרא, אבל הכא שאינו מכוין לכך שהרי אינו דבר איסור דשייך ביה חומרא, ואינו משרטט אלא כדי לכתוב ביושר שאע"פ שהוא יודע ליישר השיטה בלא שרטוט יותר נאה ויותר ישר הוא כשהוא משרטט אינו נקרא הדיוט: (או"ח סימן לב)

ישנם נפק"מ רבות לתפיסות השונות בהבנת החובה בשרטוט, ונציג כמה מהם:

1. שרטוט בנקודות מעל למילים - אנו מוצאים במספר מקורות שניתן לעשות נקודות מעל למילים במקום שרטוט שורות. המקור מופיע בתשובת רב האי גאון (שערי תשובה סימן לט) וכן מובא שר' מימון אביו של הרמב"ם נהג לעשות כן (מובא בתשובת התשב"ץ). התשב"ץ תמה על תחליף זה לשרטוט-

ומ"ש המחבר ז"ל ג"כ שהרוצה לכתוב בלי שרטוט ינקד על האותיות. איני יודע מנין לו זה אבל כן נהגו אנשי ארצות ישמעאל. ואיני יודע טעם לדבר שטעם השרטוט אינו אלא כדי שתהא כתיב' יפה ומיושר' ע"כ צריכה שרטוט קודם כתיבה אבל לכתוב בלי שרטוט ואח"כ ינקוד דאיסורא מאי דעבד עבד... ואיני יודע טעם לניקוד אלא אם נאמר...

לפי גישת ר"ת שמטרת השרטוט הוא כדי ליישר את השורות וכדי לייחד את כתבי הקודש אין שום עניין בשרטוט של נקודות מעל מילים. לעומת זאת לפי הגישה שרואה את השרטוט גם כעין ציטוט, הנקודות משמשות כמו מרכאות בימינו. מטרת השרטוט היא להבדיל את הפסוקים משאר המילים של חול. לפי גישת הרמב"ם ישנה משמעות בסימון שונה של פסוקים גם בימינו. יש לציין שהכרת שיטת הרמב"ם בעניין זה חשובה מאוד גם עבור הבנת דברי הרמב"ם במקומות שונים. הרמב"ם כתב את פירוש המשנה בערבית ואת הפסוקים הוא כתב בעברית וסימנם עם נקודות מעליהם. מכיוון שפירוש המשנה הוא חיבור של קודש יש צורך לסמן רק ארבע מילים, אך לעיתים הרמב"ם סימן אף פחות (כאשר רצה להדגיש שמדובר בפסוק). העובדה שהרמב"ם סימן את הפסוקים יכולה לעיתים לעזור בהבנת המקור של הרמב"ם וזאת ניתן לראות רק במקור בערבית.⁹

2. שרטוט אחר כתיבה - התשב"ץ בתשובה גם תמה על האפשרות להתיר שרטוט אחר כתיבה, היות ומה זה מועיל אם כבר כתב. גם בעניין זה משתקפות שתי הגישות - לפי ר"ת וודאי שאין בכך כל עניין, אך לדעת הרמב"ם המטרה שידעו שמדובר בפסוק וזה מועיל גם אם יעשה זאת לאחר שכבר כתב.

3. שרטוט עליון - ראינו כי שיטת ר"ת שבתפלין ובספר תורה יש צורך בשרטוט עליון שמטרתו להראות שמדובר בכתבי קודש. בכתבי הרמב"ם דבר זה אינו מופיע הואיל ואין עניין לייחד את כתבי הקודש. המטרה השנייה של השרטוט הינה להבדיל את הפסוקים שהם קודש מתוך כתבי חול, אך בכתבי קודש אין צורך בסימון מיוחד.

4. שרטוט שאינו עומד - האור זרוע מעלה חקירה בעניין שרטוט שאינו מתקיים:

ובשירטוט עצמו נסתפק מורי הר"ר שמחה במה צריך לשרטט אם אנו מקפידים בשרטוט המתקיים וניכר לעולם שישירות בברזל. או סגי בשרטוט הנראה לסופר בשעת כתיבה כדי שיהא הכתב שוה כגון בעופרת אע"פ שנמחקת השריטה לאחר זמן. (ח"א סימן תקמג)

נראה שחקירה זו תלויה בטעמים השונים לדין שרטוט - לפי דעת ר"ת מטרת השרטוט במזוזה (וכן לחולקים על ר"ת לעניין ס"ת אך מסכימים לטעמו בדין שרטוט) היא שהשורות יהיו ישרות. לפי זה מועיל שרטוט שניכר רק לסופר. השרטוט הנוסף שעושים בכתבי הקודש צריך להיות ניכר. כך גם הדבר בשיטת הרמב"ם - בכתבי הקודש נראה שיועיל שרטוט לסופר בלבד, אך בשאר אגרות יש צורך שיהיה ניכר כדי שיבדילו את הציטוט משאר הכתב.

⁹ בעניין זה ראה במאמרו של אחי, הרב דרור פיקסלר - 'לשון וסגנון בפירוש המשנה לרמב"ם', מעליות כה -204. במהדורת הרב קאפח של פירוש המשנה לא מופיע היכן ישנו ניקוד מעל למילים והיכן אין, ומהדורת פירוש המשנה שיוצאות כעת בידי מכון מעליות ישנו סימון מיוחד עבור זה. יש לציין שלעיתים הרמב"ם לא שרטט אלא שינה קצת בלשון הפסוק. מכיוון שאז אין זה ציטוט מדויק אז אין צורך בשרטוט שמעל למילים.

עיבוד לשמה

שני הבדלים נוספים קיימים בין מזוזה ובין ספר תורה ותפילין- חובת לשמה בתהליך ההכנה וזהות הקלף. הרמב"ם התייחס להלכה הייחודית במזוזה שאין צורך בלשמה, ולאחר מכן גם בנו נשאל בנושא:

(לחכמי לונלי). שאלה ילמדנו רבינו את הנמצא כתוב בספר אהבה שהמזוזה אין צריך עיבוד לשמה אף על פי ש"ת ותפילין צריכין עיבוד לשמן ונפסלין אם לא נעבדין לשמן אבל מזוזה אינה צריכה עיבוד לשמה ואי משום דקרי למזוזה קדושה קלה הלא ג"כ קורא לתפלה של יד קדושה קלה. יאיר לנו עינינו בזה מניין לו.

תשובה לא מפני זה אלא משום דלא נשמע במזוזה עיבודה לשמה כלל והיכא דאיתמר איתמר והיכא דלא איתמר לא איתמר ואם תאמר מ"ט ספר תורה ותפילין צריכין עיבוד לשמן ומזוזה אינה צריכה עיבוד לשמה לפי שעצמה של ספר ועצמן של תפילין הן המצוה ולפיכך הוצרך לעשות להן חשיבות יתירה והוצרכו לעבדן לשמן כדי שיוהר בעבודתן כדי שיעמדו ימים רבים אבל עצמה של מזוזה אינה המצוה ולא תחשב מצוה אלא מפני בית המתחייב בה ואם אין בית אין מזוזה אבל ספר תורה ותפילין חובת הגוף התדירה. (תשובות הרמב"ם סימן שלד)

שאלה. והא דקאמר ז"ל בהלכות מזוזה שאינה צריכה עיבוד לשמה ראיתי מה ששאל מלפניו ר' יונתן הכהן ז"ל מנין דבר זה והשיב לו... וקשיא לי על תשובה זו וכי הבית עצמו חייב אלא אם כן יהא אדם דר בו אלולי אדם הדר בבית לא נתחייב שהרי בית התבן פטור מן המזוזה וכל כיוצא בו נמצאת גם היא חובת הגוף. ולא עוד אלא הרי ציצית שהובת טלית היא ואפילו למאן דאמר חובת גברא אי איכא טלית מיחייבא ואם אין טלית אין ציצית ואפילו הכי בעינן טויה לשמה. ואי משום תדירות... ואם כן יותר מחציו של זמן אדם פטור מן התפילין ומזוזה היא חובה הנוהגת בכל הזמן כולו ורוב בני אדם לעולם אין דרין בשדות אלא בבתיים ויושבין בה תמיד וצריכה לעמוד ימים רבים ולעולם גופה נמי מצוה ולעולם אימא לך פריש בתפילין וספר תורה והוא הדין למזוזה דכולהו תשמישי קדושה נינהו וצריכין עבודה לשמה ודילמא טעמא אחרינא אשכח.

תשובה. עיקר התשובה היכא דאיתמר איתמר היכא דלא איתמר לא איתמר והמחמיר בדבר זה צריך להביא ראיה. ואי משום תשמישי קדושה הרי מגילה תשמישי קדושה דכל כתבי הקודש תשמישי קדושה הן ואף על פי כן אינה צריכה עבודה לשמה. וזה שאמרת תשמישי קדושה לפי לשונך אינם אלא כתבי הקודש הן בעצמן קודש ותשמישי תשמישי קדושה ושהבאת בקושיך על הטעם שנתן ז"ל שאין המזוזה מצוה אלא מפני הבית ואמרת וכי הבית עצמו חייב אין אלו אלא דברים שראוי לתמוה עליהם וכי בן דעה יאמר שהבית עצמו חייב וכי בר חיוב הוא אין בדבריו מקום ספק למבין שענין דבריו שאין אדם חייב במצוה זו אלא מפני הבית ואם אין בית אין חיוב למצוה זו. ואין התפילין כך אלא חובה שהוא חייב בה על כל פנים וכבר פירש זה הענין בהלכות ברכות בספר אהבה, שם אמר יש מצות עשה אדם חייב להשתדל בה ולרדוף עד שיעשה אותה כגון תפילין וסוכה ולולב וכו' ויש מצות שאינן חובה אלא דומין לרשות כגון מזוזה ומעקה לגג שאין אדם חייב לשכון בבית החייב במזוזה כדי שיעשה מזוזה אלא אם רצה וכו'. ושהקשית מן הציצית שהוא דומה למזוזה שאין אדם חייב בו אלא מפני הטלית ואף על פי כן צריך טויה לשמה יראה שזה הקושיא על הטעם שנתן ז"ל קושיא יפה ואף על פי כן כשתדקדק לא תמצא הקושיא עומדת כלל שטעם הציצית שחייבנו אותו טויה לשמה משום תעשה ולא מן העשוי נגעו בו... אלמא בעינן טויה לשמה והואיל והטעם בטויה לשמה משום תעשה ולא מן העשוי כדאיפריש בגמרא דסוכה ובספרי ליכא למיגמר מציצית שלולי הכתוב לא חייבנו בו טויה לשמה הלכך אין עליו ז"ל קושיא לפני מי שירד לעומק חכמתו ודקדוק סברתו כלל. (שו"ת ברכת אברהם סימן מ)

בדברי הרמב"ם עולה שכך ההלכה ואין צורך להסביר אותה. אך לאחר מכן גם מובא טעם המבדיל בין מצווה שיש חיוב לקיים אותה ובין מצווה התלויה במציאות. ספר תורה ותפילין שונה ממזוזה בכך שאין מציאות המחייבת את האדם בהם, אלא היא חובה תמידית.

מדוע שיהיה נפק"מ לעניין לשמה בין סוגים אלו של מצוות? נראה שהגדרה של מצווה כהכרחית מעיד שיש בה מעמד עצמי אחר. רמת ההכנה הנדרשת עבורה גבוהה יותר ודורשת דין לשמה בכל שלבי התהליך.

כנראה בעקבות כך הצייע ר' חיים בחידושו על הרמב"ם את ההסבר הבא:

ולפי זה מיושבים היטב דברי הרמב"ם שפסק דמזוזה א"צ עיבוד לשמה, דהנה הך דינא דעיבוד הא אין דין בסת"מ לחוד, כי אם בכל מקום דבעינן ספר בעינן עיבוד, דספר היינו מעובד, וכמבואר בהג"מ פ"א מהל' תפילין, והביא זאת מהך דפרשת סוטה צריכה עיבוד, והרי בירושלמי סוטה פ"ב [ה"ד] מבואר דמגילת סוטה אין בה משום קדושה משום דניתנה למחיקה וכדאיתא התם דאינה מטמאה את הידים, הרי להדיא דכל דכתיב ביה ספר היינו מעובד ואפילו במקום דלית בה משום קדושה כלל. ולפ"ז צ"ע בסת"מ דבעינן עיבוד, וכדאיתא ברמב"ם פ"א הי"ד דגם מזוזה שכתבה על עור שאינו מעובד פסולה] אם הוא דין

של סת"מ מדין קדושתו, או משום דלא גרע מכל כתיבה וספר שבתורה דבעינן בהו עיבוד, והכא נמי סת"מ דכוותה, אבל דין מסויים בסת"מ ליכא שיהיו צריכין עיבוד... ונראה דבסת"מ דכתיב ביה וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר א"כ ודאי דדין עיבוד שלו יש בו גם מדין קדושת סת"מ, דכיון דכתיב ספר בגופיה א"כ גם זה דבעינן ביה ספר הוא ג"כ מדין סת"מ... ובעל כרחך צ"ל דהדין עיבוד של מזוזה כיון דילפינן ליה מכתבת פרשת סוטה אינו מדין כתיבת מזוזה ורק כדין ספר דפרשת סוטה דאין בזה משום קדושה, וע"כ לענין דינא דלשמה דדינו תלוי רק בדין קדושה דינה שוה כמו שאין צריך עיבוד כלל... אשר לפ"ז הרי מיושב היטב דעת הרמב"ם שמחלק בין מזוזה לספרים ותפילין, ומשום דלשיטת הרמב"ם דחכמים לא פליגי להכשיר בעיבדן שלא לשמן כי אם בדבר שא"צ עיבוד כלל, א"כ ממילא דרק במזוזה דהעיבוד הוא רק משום דין ספר אבל אין בו משום קדושה, בזה הוא דלא בעי לשמה, משא"כ בסת"מ דכתיב ספר בגופיה וכן תפילין דלא כתיב בהו כתיבה כלל הרי בעל כרחך דדין עיבודן נלמד מסת"מ, והעיבוד שלהן יש בו משום קדושה, א"כ הלא צריך לשמה לכ"ע, והירושלמי והסוגיא דגיטין דף נ"ד לא פליגי, וזהו שפסק כן הרמב"ם.

ר' חיים מגדיר שתי רמות: ספר וקדושה. כל כתבי הקודש ובכלל זה מגילת סוטה ומזוזה יש להם דין ספר. אך לספר תורה ותפילין יש רמת קדושה מיוחדת שהיא המחייבת את דין לשמה. החיוב המוטל על האדם ליצור אותם גוררת חובה בדין לשמה. מזוזה שנובעת ממצואות של קיום בית, אינה מחייבת את הדרגה המיוחדת המגדירה את החפץ על ידי מחשבת לשמה. בעקבות כך ממשיך הרב סולובייצק ומסביר את שיטת ר' חיים (שיעורי הגר"ד, תפילין סת"ם ציציצ, עמודים צז-צח):

מסתבר שדברי מו"ז צ"ל מכוונים כלפי שתי ההלכות הללו. כל כתבי הקודש צריכים להיכתב על עור מעובד כמבואר בסוטה (יז, ב) י"א, אך אינם זקוקים לעיבוד לשמה. דין עיבוד לשמה הוא לשם חלות הקדושה המיוחדת של ספר תורה ותפילין. הרי ספר תורה טעון קדושה מיוחדת מלבד חלות שם תורה שבכתב, כמו שביארנו, וההלכה של עיבוד לשמה נאמרה לגבי קדושה מיוחדת זו. ואף בתפילין, מלבד דין כתבי הקודש, יש בפרשיות קדושה מיוחדת של תפילין. קדושת תפילין אינה קדושת פרשיות של כתבי הקודש, שהרי הפרשיות בצירוף עם הבתים והרצועות מהוות חפצא של תפילין, ועל כולם ביחד חל דין קדושת תפילין. אך מזוזה אינה אלא פרשיות בלבד. לכן, אין למזוזה גדר של קדושה נפרדת, ואינה אלא חפצא של תורה שבכתב וקדושתה היא קדושת כתבי הקודש. משום כך, לא שייך דין לשמה לגבי עיבוד עור מזוזה כלל⁹, שאין שום קדושת מזוזה שאפשר לעבד לשמה את העור¹⁰. וזהו פירוש דברי הרמב"ם "שעצמה של ספר ועצמן של תפילין הן המצוה... אבל עצמה של מזוזה אינה המצוה, ולא תחשב מצוה אלא מפני בית המתחייב בה". וזהו פשוט דברי מו"ז צ"ל שהסביר שדין עיבוד מזוזה הוא רק מצד דין ספר ואינו מחייב כוונה לשמה, כאשר עיבוד ספר תורה ותפילין מחייב כוונה לשמה משום שהוא מפאת קדושתם הטעונה לשמה¹¹.

לאור זה, ברורה שיטת הרמב"ם המכשירה גויל לכתבת פרשיות מזוזה, אך פוסלתו לכתבת פרשיות תפילין. אנו הקשינו, במה שונות פרשיות מזוזה מתפילין? אם כתיבה על הגויל היא מדין ספר פסולה לכתבת פרשיות, אז יש לפסול גם פרשיות מזוזה על הגויל כשיטת הר"י. ואם כתיבה מדין ספר כשרה לכתבת פרשיות, מדוע אי-אפשר לכתוב גם פרשיות תפילין על הגויל כמו שכותבים פרשיות מזוזה? אך לפי מה שביארנו בשיטת הרמב"ם בדין עיבוד לשמה, מסתבר לחלק בין דין כתיבת פרשיות מזוזה לדין כתיבת פרשיות תפילין גם לגבי הכתיבה על גויל. פרשיות מזוזה אינן קדושות אלא בקדושת כתבי הקודש, וכמו שכתבי הקודש ניתנו להיכתב על גויל הוא הדין בפרשיות מזוזה. אך בפרשיות תפילין לא די לנו בקדושת כתבי הקודש, משום שיש להן קדושה מיוחדת של קדושת תפילין. קדושה זו חלה על הפרשיות רק כאשר הן כתובות בתורת פרשיות תפילין, ולכן אין לנו אלא לכותבן על קלף. פרשיות שנכתבו על הגויל – פסולות הן לתפילין, אף על פי שקדושת ספר תורה חמורה מקדושת תפילין, משום שמכל מקום לא חלה עליהן הקדושה המיוחדת של תפילין.

ברם, יש החולקים על הרמב"ם, ודורשים עיבוד עור מזוהה לשם קדושת מזוהה (עיין הלכות מזוהה להרא"ש סימן ו), ולשיטתם, יש קדושה מיוחדת גם למזוהה. ועיין לעיל, שהסברנו את שיטת הר"י החולק על הרמב"ם ופוסל מזוהה הכתובה על גויל משום שכתובת מזוהה היא כתיבה של פרשיות, ופרשיות אינן ניתנות להיכתב על גויל. ולפי מה שביארנו נראה להוסיף, שקדושת מזוהה היא שמחייבת לכותבה בתורת פרשיות, ואין לנו דין כתיבת פרשיות אלא על דוכסוסטוס או על קלף. אך אם כתב מזוהה על הגויל בתורת כתבי הקודש שלא ניתנו להיכתב בתורת פרשיות, לא חלה עליהן קדושת מזוהה ונפסלו. אולם, לשיטת הרמב"ם, שאין קדושה למזוהה בפני עצמה, וכל דינה אינה אלא דין כתבי הקודש, אין מניעה מלכתוב מזוהה על הגויל מדין כתבי הקודש.

ואולי ניתן להסביר את החילוק לאור תשובות הרמב"ם בדרך הבאה. ישנם מצוות שחיובם נובע מציאות מסוימת. הגדרת המצווה נובעת ממילוי חלק זה החסר. כך לגבי מצוות ציצית בבגד של ארבע כנפות וכן לגבי מזוהה בבית. מעשה קביעת המזוהה משלים את הבית ומגדיר את חובת וקיום המצווה. לעומת זאת מצוות שמוטלות על האדם, שהחפץ עצמו הוא המצווה. אין כאן צורך שצריך להשלים אלא מציאות שצריך ליצור בפני עצמה. מצווה כעין זו היא בעלת קדושה עצמאית ולכן יש לה חובות הלכתיות נוספות כמו דין לשמה.

החובה לכתוב ספר תורה ותפילין נובעת מחיוב על האדם. האדם יוצר חפץ של מצווה עבורו, ובמקרה זה יש צורך להגדיר את החפץ כמקיים המצווה. כאשר התורה לא מחייבת לעשות מצווה אלא הדבר נובע מציאות אז עצם כתיבת המזוהה היא על מנת תיקון המציאות וקיום המצווה. במקרה זה אין חובה להגדיר את החפץ על ידי כוונת לשמה. ניתן לראות זאת כחוסר צורך מכיוון שמעשיו מוכיחים שהוא מתקן את המציאות, או כרמת חיוב נמוכה יותר שאינה מצריכה לשמה. ניתן להוסיף בהסבר חלוקה זו לאור משמעות דין לשמה כפי שמסביר הקובץ שיעורים פסחים אות קעא שמסביר שדין לשמה נועד לייחד את החפץ למצוותו:

דבלשמה אין הדין על האדם שיכוין אלא שיהא הדבר מיוחד לשם כך. והיכא שהוא מיוחד מאליו, אין צריך כוונת האדם כל כמו בקדשים דסתמן לשמן קיימי. ואם אין הדבר מיוחד מעצמו צריך האדם ליחדו על ידי מעשה שעושה לשמו... אבל במצוות צריכות כוונה הדין הוא רק על האדם שיכוין לשם מצוה. ובה נראה דלא מהני לומר סתמא לשם מצוה קיימא, דמכל מקום האדם לא כיוון למצוה...

לכן חפץ שכבר מיוחד ומיועד מצד עצמו לכוונה מסוימת (כמו מזוהה שיש צורך להשלים את הבית), אין בו צורך לכוונת לשמה. משמעות סתמא לשמה היא שמשמעות הפעולה ברורה מתוך הקשרה (הרב דוד בגנו- ושמרתם את המצות – בגדרי לשמה, אבני משפט יז). לאור כך מזוהה אינה באמת חיוב נמוכה יותר אלא אין בה צורך כי המטרה ברורה. בכתבי קודש יש צורך לתת משמעות לכתובה הואיל ואין הכרח שהדבר נעשה לשם המצווה. יתכן ופסיקה זו של הרמב"ם קשורה גם לראיית המזוהה כחפץ של מצווה ולא כקמיע, כדבריו ביחס לכותבי שמות המלאכים במזוהה. ועניין זה קשור למחלוקת בעניין שרטוט במזוהה שהוזכרה לעיל בדברי הגמרא.